

Samuel P. Huntington

THE THIRD WAVE

Democratization in the Late Twentieth Century

University of Oklahoma Press, Norman and London, 1991, 366 str.

Dva su američka autora izbila u prvi plan intelektualnih debata devedesetih godina: Francis Fukuyama i Samuel P. Huntington. Prvi zbog već dobro poznate (i žestoko osporavane) teze o kraju povijesti, a drugi pak zbog teorije o sukobu civilizacija koja je – unatoč brojnim kritikama – postala nekom vrstom opće žargonske poštapalice političkog i ideološkog diskursa. I jedan i drugi govore o suvremenom svijetu iz američke perspektive, iz logike američkih globalnih interesa nakon svršetka hladnog rata i nestanka bipolarne strukture međunarodnih odnosa. No bez obzira na tu polaznu sličnost, razlika je među njima golema. Riječ je o razlici u znanstvenoj kompetentnosti i teorijskoj kredibilnosti. Dok je Fukuyama nešto više od dobro upućenog publicista, s naglašenim senzibilitetom za postmodernu duhovnu konjunkturu, Huntington je teoretičar visokog akademskog ranga, vrlo renomirani socijalni znanstvenik i veliki istraživač suvremenih političkih procesa. Autor je brojnih djela, među kojima se osobito ističu: *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations* (1957), *The Common Defense. Strategic Programs in National Politics* (1961), *Political Order in Changing Societies* (1968), *American Politics: The Promise of Disharmony* (1981).

Knjiga kojom se bavi ovaj prikaz (Treći val. *Demokratizacija u kasnom dvadesetom stoljeću*) rezultat je opsežnih Huntingtonovih istraživanja o demokratskim procesima koji su obilježili dva posljednja desetljeća svjetske povijesti. Ona se, kako napominje sam autor, »odnosi na značaj-

no, možda najznačajnije, globalno političko kretanje kasnog dvadesetog stoljeća: preobrazbu tridesetak zemalja iz nedemokratskih u demokratske političke sustave«. Knjiga zadire u povijest i u teoriju, ali ona »nije ni teorijski ni povijesni rad«. To je knjiga eksplanatornog karaktera. Ona nije usredotočena na strogu konceptualizaciju nego na razumijevanje što većeg broja problema, događaja ili događajnih sklopova. Dok se u knjizi *Political Order in Changing Societies* (do koje najviše drži) bavio općom teorijom oblikovanja političkog poretka, autor se sada bavi *demokratizacijom* i izlaže svoje uvjerenje da je »demokracija dobra po sebi i da ona ima pozitivne konzekvencije za individualnu slobodu, unutarnju stabilnost, međunarodni mir i Sjedinjene Države«. Zbog svojeg eksplanatornog karaktera, knjiga je empirijski toliko osebujna da bi bilo teško pronaći neku pojednostojnost iz relevantne političke faktografije posljednjih dvaju desetljeća koju Huntington nije uvrstio u svoja razmatranja. Njegova je knjiga u isti mah inventar i eksplanatorna sistematizacija političkih činjenica. Svoja ispitivanja »trećeg vala demokratizacije« autor izlaže u šest poglavlja naslovljenih u obliku šest pitanja: *Što, Zašto, Kako (Procesi demokratizacije), Kako (Značajke demokratizacije), Kako dugo, Kamo*. Svako poglavlje odgovara na jedno od naslovnih pitanja. U ovom se prikazu nećemo baviti svim odgovorima, nego ćemo pokušati zahvatiti ključne Huntingtonove ideje.

Huntington ponajprije razrješava dva temeljna problema: problem definicije i problem historizacije. Preciznije rečeno, on utvrđuje definiciju pojmova *demokracija* i *demokratizacija*, a potom ustanovljuje historijsku dimenziju (razdoblje, vremenske okvire) trećeg vala demokratizacije. Demokraciju definira u Schumpeterovu ključu, a to znači proceduralno. Politički su sustavi demokratski ukoliko su donosioci odluka izabrani na slobodnim, poštenim i periodičkim izborima u kojima se

kandidati slobodno natječu za glasove i u koje je virtualno uključeno (može računati na izbornost) cjelokupno odraslo pučanstvo. Tako definirana, demokracija se sastoji od dviju dimenzija: kontestacije i participacije. To je, doduše, »minimalna« definicija, ali slobodni, poštenu i otvoreni izbori tvore bit demokracije, njezin »neizbježni *sine qua non*«. Jedino ta definicija dopušta koliko-toliko egzaktnu usporedbu, »mjerena«, razumijevanje varijacija itd. Što se tiče demokratizacije, ona se jednostavno može definirati kao proces prijelaza iz autoritarnog u demokratski politički sustav, pomoću slobodnih izbora kao ključne karike. Tu se javlja i pojam liberalizacije, koji je definiran kao »djelomično otvaranje nekog autoritarnog režima, što može ali ne mora dovesti do potpune demokratizacije«. Kad je riječ o historijskom problemu, autor ga razrješava tako da treći val demokratizacije smješta u razdoblje između 1974. i 1990. godine. »Treći je val demokratizacije u modernom svijetu neočekivano započeo 25 minuta poslije ponoći, u četvrtak, 25. travnja 1974. u Lisabonu, Portugal, kada je radio odsvirao pjesmu Grandola Vila Morena.« Treći je val, dakle, počeo s prevratom u Portugalu, rušenjem dugogodišnje diktature Marcella Caetana.

Prihvati li se teza o trećem valu, tada se logično postavlja pitanje o ostalim valovima demokratizacije. Definirajući val demokratizacije kao »skup preobrazbi iz nedemokratskih u demokratske režime koje se događaju u određenom vremenskom razdoblju«, Huntington drži da uspostavljanje modernih demokratskih sustava obilježavaju tri vala demokratizacije. Prvi (dugi) val, koji je započeo Američkom i Francuskom revolucijom, proteže se od 1828. do 1926. godine. U tih stotinjak godina oko tridesetak zemalja uspostavilo je »barem minimalne nacionalnodemokratske institucije«. Na izvjestan je način potvrđena Tocquevilleova teza o demokraciji kao »prirodnoj tendenciji« društvenog napretka. Drugi (kratki) val započinje

s Drugim svjetskim ratom, točnije 1943. godine, i traje do 1962. godine. Saveznici su, nakon pobjede u ratu, uspostavili demokratske institucije u Zapadnoj Njemačkoj, Italiji, Austriji, Japanu i Koreji, dok je Sovjetski Savez poništio začetak demokracije u Čehoslovačkoj i Mađarskoj. Osim toga, svršetak rata označio je i kraj zapadne kolonijalne vladavine, nakon čega slijedi osnivanje brojnih nezavisnih država i nastojanje da se u njima uspostave demokratske institucije. Treći val, kao što smo vidjeli, započinje rušenjem diktature u Portugalu, a na istoj su crti procesi demokratske rekonstrukcije u Grčkoj, Španjolskoj, Brazilu, Filipinima, Turskoj itd. Krajem osamdesetih otpočinje demokratska preobrazba u komunističkom svijetu, a u Latinskoj Americi padaju autoritarni režimi vojne i marksističko-lenjinističke provenijencije. Ukratko, demokratsko je kretanje postalo globalno. »U petnaest godina demokratski je val prošao kroz Južnu Europu, proširio se na Latinsku Ameriku i Aziju i dotukao diktature u sovjetskom bloku«.

No cijeli taj proces nipošto ne ide linearno. Da bi to objasnio, Huntington uvodi pojam **obrnuto** (povratnog) vala koji demokratizaciju vraća natrag, na neki od oblika autoritarizma. Tako, recimo, unutar prvog vala demokratizacije imamo prvi obrnuti val, koji zahvaća razdoblje od 1922. do 1942. godine. U njemu se dogodio Mussolinijev pohod na Rim, a demokratske institucije u Litvi, Poljskoj, Latviji i Estoniji dokinute su vojnim udarima. Hitler je osvojio vlast, dokinuo demokraciju u Njemačkoj i poslužio kao primjer za oponašanje drugim diktatorskim režimima. Drugi obrnuti val proteže se od 1958. do 1975. godine i najdramatičnije je došao do izražaja u zemljama Latinske Amerike, Afrike i Azije. Što se tiče trećeg vala, Huntington ostavlja otvorenim pitanje obrnutog kretanja. Po svemu sudeći, treći obrnuti val još nije na dnevnom redu.

Uzmu li se u obzir svi rezultati demokratskijskih valova, ali i posljedice obrnu-

tih kretanja, moglo bi se konstatirati da nema mjesta nekom pretjeranom optimizmu. Realistički govoreći, demokratizacija se zbiva po načelu »dva koraka naprijed, korag natrag«. Godine 1922. postojale su 64 nezavisne države. Od tog ukupnog broja 29 država (45.5%) bile su demokratske, a 35 nedemokratske. Godine 1990. broj nezavisnih država povećao se na 129. Od toga je 58 (45%) demokratskih i 71 nedemokratska. U razdoblju od 1974. do 1990. po prvi je put pao apsolutni broj autoritarnih država, ali to ne znači da je treći val demokratizacije uvećao omjer demokratskih država u svijetu u usporedbi sa situacijom od prije 68 godina.

Huntington se osobito iscrpno bavi uzrocima demokratizacije. Sažimajući rezultate brojnih teorija i tragajući za takozvanim nezavisnim varijablama demokratizacije, on iznosi nekoliko čvrstih konstatacija: 1) Nijedan pojedinačni faktor nije dostatan za objašnjenje razvoja demokracije u svim zemljama ili u jednoj zemlji; 2) Nijedan pojedinačni faktor nije nužan za objašnjenje demokracije u svim zemljama; 3) Demokratizacija je u svakoj zemlji rezultat kombinacije uzroka; 4) Kombinacija uzroka koji dovode do demokracije varira od zemlje do zemlje; 5) Kombinacija uzroka koja je općenito »odgovorna« za jedan val demokratizacije razlikuje se od kombinacije koja je »odgovorna« za druge valove; 6) Uzroci koji su »odgovorni« za početne promjene režima u demokratskom valu također se razlikuju od uzroka koji su »odgovorni« za kasnije promjene režima u tom valu.

Polazeći od toga, Huntington pristupa objašnjavanju uzroka trećeg vala. Uvijek valja imati na umu narav autoritarnog režima iz kojeg se izlazi, ali samo to objašnjenje nije dostatno. Umjesto tog jedinstvenog objašnjenja, moguće je koristiti nekoliko eksplikativnih obrazaca. **Ciklički obrazac** govori o tome da se pojedine države kreću naprijed i natrag između demokratskog i autoritarnog sustava. Taj je obrazac osobito primjenjiv u

zemljama Latinske Amerike. **Obrazac drugog pokušaja** karakterističan je za one zemlje u kojima demokratski sustav propada zbog slabih socijalnih temelja demokracije i u kojima politički lideri — poučeni lošim iskustvima — iznova »kreću u uspješnija demokratska nastojanja«. **Obrazac prekinute demokracije** karakterističan je za one zemlje u kojima nestabilnost, polarizacija i drugi uvjeti dovode do suspenzije demokratskih procesa (Indija i Filipini sedamdesetih godina, Urugvaj, Čile). **Obrazac direktne tranzicije** karakterističan je za one zemlje u kojima se zbiva izravni prijelaz iz stabilnog autoritarnog u stabilni demokratski sustav. Tom se obrascu (»ako konsolidiraju svoja demokratizacijska nastojanja«) približavaju Rumunjska, Bugarska, Tajvan, Meksiko, Gvatemala, Salvador, Honduras, Nikaragva. **Dekolonizacijski obrazac** odnosi se na one situacije u kojima demokratske zemlje nameću demokratske institucije svojim kolonijama.

Pored tih eksplikativnih obrazaca Huntington navodi (i opsežno razrađuje) nekoliko bitnih uzroka koji dovode do procesa demokratizacije. Na prvom je mjestu **gubitak legitimiteta i efikasnosti autoritarnih režima**. U razdoblju trećeg vala svi su autoritarni lideri (autoritarne elite) doživjeli eroziju legitimnosti na koju više nisu bili u stanju dati spasonosne odgovore. Izuzmemo li Afriku i još nekoliko zemalja, demokracija se, u odnosu na autoritarne režime bilo kojeg tipa, posvuda pokazala kao jedina legitimna i zbiljski provediva alternativa. Na drugom su mjestu **ekonomski faktori** koji imaju značajan utjecaj na demokratizaciju ali »nisu određujući«. Tu Huntington razlikuje ekonomski razvoj i ubrzani rast. Iz opsežne argumentacije (na koju će se i kasnije vraćati) izvodi sljedeći zaključak: »Dugoročno gledano, ekonomski razvoj stvara temelje za demokratske režime. Kratkoročno gledano, vrlo brzi ekonomski rast i ekonomske krize mogu potkopati autoritarne režime. Ako se ekonomski rast do-

gađa bez ekonomskih kriza, demokracija evoluirala polagano, kao što je bilo u Europi devetnaestog stoljeća. Ako se destabilizirajući rast ili ekonomske krize događaju bez dosezanja tranzicijske zone blagostanja, tada autoritarni režimi mogu propasti, ali njihova zamjena dugovječnim demokratskim režimima veoma je problematična. Kad je riječ o trećem valu, kombinacija supstancijalne razine ekonomskog razvoja i kratkoročnih ekonomskih kriza ili neuspjeha pokazala se najpogodnijom ekonomskom formulom prijelaza iz autoritarne u demokratsku vladavinu. Na trećem su mjestu uzroci koji proizlaze iz **religijskih promjena**. Tu Huntington zastupa tezu da »između zapadnog kršćanstva i demokracije postoji jaka korelacija«, da se demokracija najviše razvila u zemljama s predominantnim kršćanskim svjetonazorom, a najmanje u zemljama islamske, budističke i konfucijevske tradicije. Za ilustraciju navodi primjer Južne Koreje koja je po svršetku Drugog svjetskog rata bila primarno budistička zemlja, sa svega 1% kršćana. Sredinom osamdesetih godina u toj je zemlji oko 25% kršćana (četiri petine protestanata, uglavnom prezbiterijanskog nagnuća, i jedna petina katolika). Danas je to država visokoprosperitetnog razvoja i demokratskog političkog sustava. Pored toga, kršćanstvo je, prije svega u svojoj rimokatoličkoj paradigmi, uložilo velike napore u reforme i modernizaciju doktrine, tako da se današnja pozicija Vatikana uzima u obzir kao značajna sastavnica globalnog kretanja (ljudska prava, slobode, socijalno pitanje). U mnogim zemljama trećeg svijeta (osobito Latinska Amerika), i to baš u onima s jakim katoličkom tradicijom, teološki su krugovi (nakon dugih kontroverzi sa službenom crkvom) očitovali svoj kritički odnos prema autoritarnim režimima i tako poduprli širenje demokratizacijskog vala. Na četvrtom su mjestu uzroci koje Huntington pripisuje **izvanjskim akterima**. Tu se poglavito misli na europske institucije, Sjedinjene Države i Sovjet-

ski Savez. Svaki je od tih aktera odigrao specifičnu ulogu u trećem demokratizacijskom valu. Huntington posebno analizira širenje Europske zajednice, njezin pozitivan utjecaj na ekonomski rast i preuzimanje demokratskih obveza i procedura. Ulazak u Zajednicu znači dokidanje autoritarnosti. Širenje tog utjecaja podudara se sa širenjem procesa demokratizacije. Tu je i Europska konferencija o sigurnosti i suradnji koja nameće pravila političkog ponašanja i osobito utječe na strukturiranje normativnih okvira za zaštitu ljudskih prava i prava općenito. Americi kao »izvanjskom uzročnom akteru demokratizacije« Huntington posvećuje posebnu pozornost. Ističe razne mehanizme (ekonomske, diplomatske, vojne) kojima se Amerika služi u podupiranju demokratizacijskih procesa u svijetu, ali najviše se zadržava na američkoj filozofiji ljudskih prava koju su intenzivno počeli prakticirati Carter i Reagan. Razlika je između Carterove i Reaganove administracije u tome što je prva zagovarala samo individualna ljudska prava dok je druga inzistirala na činjenici da su ljudska prava pitanje političkog poretka, da ljudskih prava nema tamo gdje su na vlasti autoritarni režimi i da stoga valja podupirati promjenu i rušenje tih režima, osobito komunističkih. O Sovjetskom Savezu kao izvanjskom faktoru demokratizacije Huntington govori malo. Konstatira da je demokratizacija u Istočnoj Europi kasnih osamdesetih bila rezultat promjena u sovjetskoj politici. Raspad Sovjetskog Saveza i, osobito, pragmatička uloga M. Gorbačova doveli su do serije demokratskih obrata u pojedinim istočnoeuropskim državama. Navedenim (izvanjskim) uzrocima Huntington dodaje još dva faktora demokratizacije. Jedan naziva »snagom primjera«, a drugi metaforički određuje kao »kotrljajuću grudu snijega«. U prvom slučaju riječ je o tome da moderna sredstva komuniciranja širom svijeta prenose informacije o prosperitetu demokratskih zemalja i procesima demokratskih promjena. Te činje-

nice djeluju snagom primjera na zemlje koje teže izlasku iz autoritarnog sustava. U drugom slučaju riječ je o tome da na jednom mjestu započeta demokratizacija zadobiva sve masivnije oblike i zahvaća sve veći broj država.

Govoreći o procesima i značajkama demokratizacije (pitanje: Kako?), Huntington ponajprije konstatira da se autoritarni režimi, od kojih se polazi, mogu svrstati u tri grupe: **jednopartijski sustavi, vojni režimi i personalne diktature**. Tip autoritarnog sustava uvelike utječe na karakteristike i procese demokratizacije. Huntington, s tim u vezi, također razlikuje tri tipa procesa demokratizacije: **preobrazbu, prijenos i smjenu**. Svaki je od njih zapravo izvjestan skup interakcija između vlade, i opozicije, između reformatora i zastupnika starog, između umjerenjaka i ekstremista u opoziciji. U slučaju preobrazbe, primjerice, autoritarna je vlada toliko slaba a opozicija toliko jaka da iz toga logično mora proizaći sporazum o mirnoj preobrazbi (demokratizaciji) sustava. Huntington daje sistematizirani grafički prikaz tih triju procesa u pojedinim zemljama koje su se demokratizirale tijekom trećeg vala. Prema tom prikazu, preobrazba se dogodila u Tajvanu, Mađarskoj, Meksiku, SSSR-u, Bugarskoj (bivši jednopartijski režimi), Španjolskoj, Indiji, Čileu (bivše personalne diktature), Turskoj, Brazilu, Peruu, Ekvadoru, Gvatemali, Nikaragvi, Pakistanu, Sudanu (prethodno vojni režimi). Prijenos se dogodio u Poljskoj, Čehoslovačkoj, Mongoliji (prethodno jednopartijski sustavi), Urugvaju, Boliviji, Hondurasu, Salvadoru, Koreji (prethodno vojni režimi). Smjena se dogodila u Istočnoj Njemačkoj (jednopartijski sustav), Portugalu, Filipinima, Rumunjskoj (personalne diktature), Grčkoj i Argentini (vojne diktature).

Razumije se, Huntington izlaže podrobnu činjeničnu i komparativnu analizu svih navedenih tipova demokratizacije i u tome ide čak toliko daleko da daje neku vrstu scenarija po kojima se odvija ruše-

nje autoritarnih režima. Bez obzira na međusobne razlike, navedene tipove demokratizacije povezuju i neka zajednička obilježja koja karakteriziraju cijeli treći val. Jedno od takvih obilježja jest uloga elita koje igraju »krucijalnu ulogu«. »Pregovori i kompromis među političkim elitama bili su u samom žarištu procesa demokratizacije«. Štoviše, tamo gdje nema pregovora, kompromisa i sporazuma demokratizacija je od početka upitna i na dugi rok teško održiva. »Vlade koje su stvorene silom vladat će pomoću sile« i to je ono što ih u osnovi čini problematičnima. Kompromisi i pregovori među elitama bitni su ponajprije zbog toga što stvaraju uvjete za slobodne višestranačke izbore kao ključ demokracije. »Izbori su način na koji demokracija djeluje. U trećem valu oni su također bili put koji je doveo do dokidanja autoritarnih režima. Oni su bili sredstvo i cilj demokratizacije.« Da elite, a među njima ponajprije političke, nisu dospjele do takvog uvida, proces demokratizacije ne bi se ni dogodio bez obzira na opće uvjete koji objektivno idu u tom smjeru.

Huntington se ne želi upuštati u spekulacije o budućnosti sustava koji su nastali u trećem valu demokratizacije. Njihova je konsolidacija ključno pitanje, ali na analitičaru nije da predviđa nego da upozorava na bitne probleme novostvorenih sustava. Empirijski su zanimljiva Huntingtonova razmatranja o odnosu demokratski izabranih vlasti prema poraženim protagonistima starih (autoritarnih) režima. Postavlja se pitanje kako prema njima postupati, koje su posljedice raznih sankcijskih postupaka (političkog revanša, kaznenih tortura, umjerenih obrazaca). No teorijski su značajnija četiri problemska sklopa o kojima ovisi konsolidacija novonastalih demokracija. Prvi je takozvani **pretorijanski problem** koji se odnosi na ulogu vojske. Bitno je ograničiti moć vojnog establišmenta, što znači da vojnu silu valja oblikovati kao »profesionalno tijelo«. Drugi je problem **deziluzioniranja** i

autoritarne nostalgije. Teški problemi demokratske rekonstrukcije (siromaštvo, etnički sukobi, terorizam, kronična inflacija) dovode do gubitka iluzija o obećanjima novog sustava i stvaraju nostalgiju za starim (»čvrstim«) režimom. Na kasniji je kredibilnost demokratskih elita koje su došle na vlast putem slobodnih izbora. Treći je problem **demokratske političke kulture.** Riječ je o odnosu između sposobnosti ili djelotvornosti novih demokratskih vlasti i njihova legitimiteta, to jest o pitanju koliko elite i javnost vjeruju u vrijednosti demokratskog sustava. »Stabilnost demokratskih režima ponajprije ovisi o sposobnosti glavnih političkih elita – stranačkih lidera, vojnih lidera, vodećih poduzetnika – da zajednički rade na sučeljavanju s problemima svoga društva i da se suzdržavaju od korištenja tih problema za vlastite materijalne i političke probitke«. Četvrti je problem **institucionalizacije demokratskog političkog ponašanja.** Gubljenje iluzija tijekom procesa demokratizacije uvijek dovodi do pitanja kako na to odgovoriti. To je test demokracije. Na taj se test može odgovoriti, primjerice, novim izborima ili jačanjem elita moći koje se pokrivaju svojim izbornim legitimitetom. Najbolji je odgovor demokratska institucionalizacija. »Demokracija je konsolidirana onda kada su unutar-sistemske odgovori postali institucionalizirani«.

To su glavni problemi koji se javljaju u procesu demokratizacije. Huntington, međutim, pokušava rasvijetliti i pitanje: Na koje osnovne zapreke nailaze »snage demokratizacije« u novostvorenim post-autoritarnim sustavima? Čuva se prognoza, ali je vrlo kategoričan u tvrdnji da budućnost tih sustava (pitanje: Kamo?) najviše ovisi o tri bitne zapreke: **političkoj, kulturnoj i ekonomskoj.** Politička se zapreka izražava u činjenici da se proces demokratizacije odvija u zemljama sa skromnom demokratskom tradicijom. Tamo gdje to iskustvo postoji, znatno se lakše uspostavlja sporazum i konsenzus.

Dvadeset i tri od trideset i devet zemalja koje su se demokratizirale između 1974. i 1990. godine imale su neko prethodno iskustvo s demokracijom. Osim toga, ozbiljna je zapreka demokratizaciji i odsutnost (krhkost) zbiljskog suglasja političkih lidera oko bitnih demokratskih vrijednosti. To se osobito odnosi na političke elite Azije, Afrike i Srednjeg Istoka. Kulturna se zapreka ogleda u činjenici da »velike svjetske kulturne tradicije« (obrasci stavova, vrijednosti i vjerovanja) bitno utječu na razvoj demokracije. Huntingtonova razmatranja ove tematike vrlo su iscrpna i uglavnom se podudaraju s njegovim tezama iz glasovitog teksta **Sukob civilizacija.** On najviše pažnje poklanja »zapadnoj kulturnoj tezi« da je moderna demokracija nastala na Zapadu, da je od ranog 19. stoljeća najveći broj demokratskih sustava bio u zapadnim državama itd. O »konfucijanskoj demokraciji« nemoguće je govoriti jer je to kontradikcija po sebi, a što se islama tiče, njegova se temeljna nedemokratičnost sastoji u tome što on ne priznaje razliku između religijske zajednice i političke zajednice, između »Cara i Boga«. Nije teško zamijetiti da Huntington ovdje varira prethodno već spomenutu tematiku i da kulturne zapreke demokratizacije reducira na religijsku osnovu.

Ekonomska zapreka, kojom Huntington završava svoju knjigu, ipak je, čini se, najtegnija. »Siromaštvo je glavna i vjerojatno bitna zapreka demokratskom razvoju. Budućnost demokracije ovisi o budućnosti ekonomskog razvoja. Zapreke ekonomskom razvoju zapreke su širenju demokracije«. No ekonomski razvoj ne treba apsolutizirati, pogotovo ga ne valja miješati s ekonomskim rastom. To upozorenje iz prvog dijela knjige autor ovdje dopunjuje nešto konkretnijim argumentima. Između 1974. i 1990. godine, kada se u cijelom svijetu ubrzano događala demokratizacija, ekonomski je rast očitovao tendenciju laganog opadanja. Odatle Huntington zaključuje da ekonomski

razvoj omogućuje demokraciju, ali da je politički lideri ozbiljuju. Izgledi za konsolidaciju demokracije u novonastalim sustavima trećega vala ovise, dakle, o tome kako će se prevladavati međupovezane zapreke kulturne, političke i ekonomske naravi. Taj zaključak, izveden prije svega iz političkih činjenica demokratizacije («političkog razvoja»), poučan je za suvremeno poimanje razvoja općenito.

Rade Kalanj

Catherine Colliot-Thélène

LE DÉSENCHANTEMENT DE L'ÉTAT

De Hegel à Max Weber

Les Éditions de Minuit, Pariz, 1992, 270 str.

Knjige interpretativno–egzegetskog karaktera uglavnom se svode na više ili manje skrupulozno tumačenje djela pojedinih mislilaca i pisaca. To je njihova osnovna vrijednost i njihova uobičajena granica. No u tom žanru ima i takvih knjiga koje nadmašuju puki tekstualni obzor i dospijevaju do visoke razine problematskog mišljenja. Tu je interpretativno umijeće u službi znanstveno–istraživačkog nastojanja koje želi odgovoriti na izazove svoga vremena. Knjiga o kojoj je ovdje riječ (*Raščaravanje države. Od Hegela do Maxa Webera*) pripada upravo takvoj vrsti nastojanja i stoga je njezin krajnji rezultat mnogo više od podrobnog raščlanjivanja tekstova. To je istodobno komparativna analiza Hegelova i Weberova razumijevanja politike i studija o oblikovanju modernih pojmova politike. Podjednako je relevantna za političku sociologiju i političku filozofiju, iako sama autorica stavlja naglasak na sociološke aspekte problema.

Knjiga polazi od nepobitne pretpostavke da je suvremeno mišljenje neprestano zaokupljeno pojmovima politike, države,

građanskog društva, demokracije, racionalnog upravljanja, vlasti i moći itd. te da se stoga treba vraćati onim misliocima koji su tim pojmovima dali moderni lik ili ih barem protumačili na tako osebujan način da to ne može mimoići nijedna ozbiljnija rekonstrukcija ideja. Središnje mjesto među tim pojmovima zauzima država, a Hegel i Weber jesu ona dva mislioca koje je u tom pogledu osobito uputno istraživati. Svoja istraživanja autorica artikulira u četiri poglavlja: *Hegel i modernost*, *Njemačka historijska škola*, *Pozitivna znanost i filozofija vrijednosti*, *Sociološki pojam politike*. Njezina se osnovna teza sastoji u tvrdnji da između Hegelove i Weberove analize države postoje značajne sličnosti. Te se sličnosti mogu svesti na dvije ključne točke: poimanje zakona i analitički odnos prema ulozi funkcionara (birokracije) u modernim državnim tvorbama. »Prije svega zakon, a potom postojanje funkcionarskog tijela, to je ono što, prema mišljenju dvojice autora, tvori karakteristična obilježja moderne države«.

Što se Hegela tiče, on je smatrao da je nužnost pravnih pravila, i priznavanje te nužnosti, granični kamen političkog učenja u modernoj epohi. Postojanje čvrstih i jasno definiranih zakona »koji povezuju vladajuće i podvlastene« jest ono što racionalnu državu razlikuje od svakog oblika despotizma. Despotizam je, jednostavno, odsutnost zakona. U tom pogledu nema razlike između monarhijskog apsolutizma i većinske demokracije. U njima je ustavni legalitet nadomješten »nekom posebnom voljom«: voljom monarha u prvom i voljom naroda u drugom slučaju. U racionalnoj državi pak podanici se pokoravaju zakonima iz kojih proizlazi moć vladajućih autoriteta. Stoga je dužnost koja obvezuje građanina kvalitativno različita od veza privatne podložnosti. Umjesto »prava« pomoću kojih su plemići i prinčevi držali u podložnosti narod, moderna država uspostavlja vladavinu prava. Prava moćnih preobražavaju se u dužnosti države, a njihove privilegije (prav-